

אוניברסיטת בר-אילן

הפנאי בקרב בני נוער בישראל

חינוך בלתי פורמאלי, אקלים בית ספרי, אלימות,

סיכון לנשירה ורווחה נפשית

פרופ' אריק כהן* ופרופ' שלמה רומי

בשיתוף פעולה עם ד"ר עינת בר-און כהן, ד"ר מירב סלקובסקי

וד"ר שירה אילוז

הפורום לחינוך בלתי פורמלי

30.11.2015

לזכרו של פרופ' אריק כהן ז"ל

***לאחר הגשת הגרסה הראשונה של הדו"ח למדען הראשי
בסוף אוגוסט 2014 הלך לעולמו במפתיע פרופ' אריק כהן
ז"ל, אשר מחקריו ופועלו מהווים מקור לידע מחקרי ומדעי
ולהשראה לעוסקים בתחום. אנו מבקשים להקדיש את
הדו"ח לזכרו.**

מטרות המחקר

- מטרת העל של המחקר הנוכחי היא למפות את הפעילות הבלתי פורמלית במסגרת תרבות הפנאי של בני נוער בני 12-18, ולבדוק את המטרות, דרכי הביצוע והתוצרים, תוך השוואה לתחום הפנאי במדינות אחרות.
- מטרה נוספת היא לבחון אם קיים קשר בין מאפיינים של פעילות בלתי פורמלית לבין מאפייני התנהגות של בני נוער הפעילים במסגרות אלה בתוך בתי הספר, ואם מאפיינים אלה מתבטאים במדדי הסיכון לנשירה, באלימות ובאקלים הבית ספרי, וכן לבדוק את הקשר בין פעילויות הפנאי לבין רווחתם הנפשית של בני הנוער.

מבוא

דו"ח המחקר שהוגש ללשכת המדען הראשי מבוסס על נתונים כמותניים שנאספו בעזרת שאלון מפורט. את שאלון הדיווח העצמי מילאו תלמידים מכל המגזרים בפיקוח הממלכתי (יהודי ולא יהודי) והממלכתי-דתי, כמדגם מייצג, רחב היקף, שיטתי ומתוכנן בקפידה. בנוסף לנתונים הכמותניים מוצגים נתונים איכותניים מהשאלות הפתוחות בשאלון ומקבוצות מיקוד עם תלמידים מרקע מגוון.

❖ מטרת המחקר הייתה להציג את עמדותיהם ואת תפיסותיהם האותנטיות של בני הנוער בצורה שיטתית ומסודרת ועם זאת חופשית ומשחררת מהתניות של שיקולים והנחות שעשויים היו להטות את תשובותיהם.

❖ אף שמיפוי הפעילויות הקיימות בשטח בוצע באמצעות פנייה אל בני הנוער כדי לשמוע את קולם האותנטי, חשוב לזכור כי תשובותיהם של בני הנוער אינן משקפות מציאות אובייקטיבית אלא את תפיסתם הם את התנהגותם ומעשיהם בשעות הפנאי. הם עצמם בחרו להגדיר פעילות פנאי בצורות שונות ומגוונות ואנחנו נתנו במה לבחירה שלהם.

שיטה

במחקר זה שלבנו בין איסוף נתונים בכלים **איכותניים** ובכלים **כמותניים**. לפני ניסוח השאלון הכמותני, ערכנו קבוצות מיקוד עם בני נוער ועם מורים מכל המגזרים, ומפגש אחד עם קבוצת מיקוד ביחידה לקידום נוער, ומתוך ממצאי הראיונות בקבוצות המיקוד והסקירה התיאורטית פיתחנו שאלונים כמותניים שהועברו בפריסה ארצית ומגזרית בבתי הספר של משרד החינוך: ממלכתי יהודי, ממלכתי דתי ודוברי ערבית. אספנו 4,322 שאלונים מתלמידי 178 כיתות ז-יב. המדגם נבנה כמדגם מייצג מבחינת מדדי טיפוח, ומספר הבנים והבנות היה שווה.

ניתוח על פי תוכנת ה-SSA

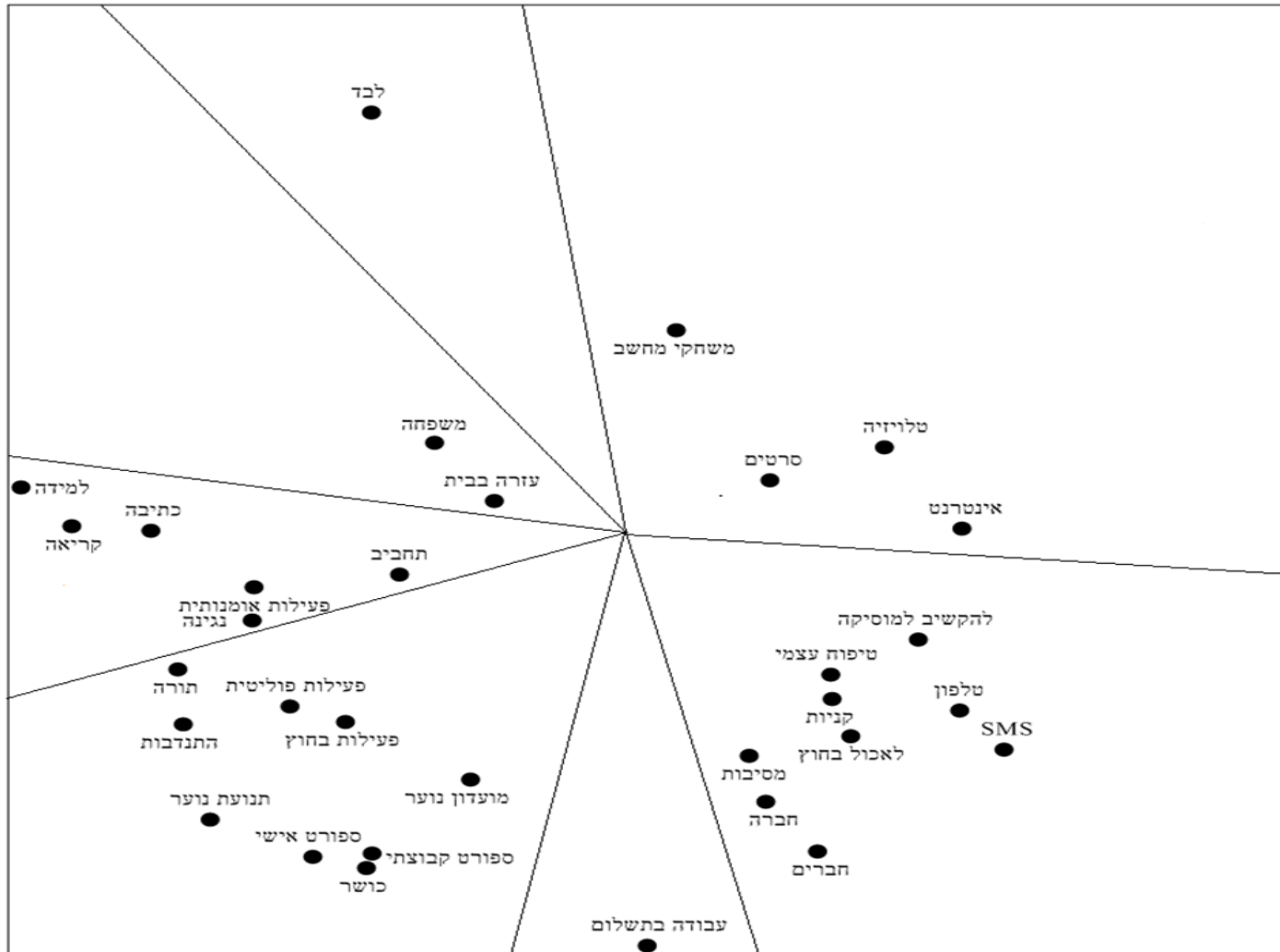
❖ ה-SSA מסדר את המשתנים לפי הקרבה ביניהם, כלומר ככל הנתונים קשורים יותר, כן הם ממוקמים קרוב יותר אחד לשני (למשל, פעילות ספורטיבית תהיה קרובה לאימונים בחדר כושר), ואילו משתנים שאינם קשורים האחד לשני ממוקמים רחוק יותר זה מזה (למשל, אימונים בחדר כושר יהיו רחוקים מצפייה בטלוויזיה ומעיסוק במשחקי מחשב).

❖ ניתוח SSA מציג קשרים מבניים בין המשתנים בצורה נוחה לקריאה, ומעניק מבט על כלל הנתונים, תוך התייחסות לכלל משתני הרקע וליחסי הגומלין ביניהם ובין פעילויות הפנאי השונות.

משתתפים

לשאלוני המחקר השיבו 4,332 בני נוער, תלמידי 178 כיתות ז-יב. המשיבים מהווים מדגם מייצג של בני הנוער בחינוך הממלכתי (ערבי ויהודי) והממלכתי-יהודי דתי בארץ. בלוח 4 מוצגת התפלגות המשיבים לפי פיקוח, מגדר וכיתות הלימוד

סה"כ	דוברי ערבית	ממלכתי -יהודי	ממ"ד	בנות	בנים	סטטוס כללי	
3600	900	1800	900	450	450	נדרש	מספר שאלונים
4322	1125	1836	1361	753	608	בוצע	
119%	125%	102%	151%	167%	135%	אחוז	
144	36	72	36	18	18	נדרש	מספר כיתות
178	44	68	66	36	30	בוצע	
122%	122%	94%	183%	200%	167%	אחוז	
24	26	27	21	21	20	ממוצע תלמידים בכיתה	

על פי ניתוח SSA וכפי שמופיע במפה שלעיל, פעילויות הפנאי של בני הנוער מתחלקות לשבע קבוצות:

1. **פעילויות הקשורות למשפחה** – עזרה בבית ובילוי עם המשפחה
2. **פעילויות צריכה ובילוי חברתי** – מסיבות, חברים, שליחת מסרונים וקריאתם, בילוי עם החבר/חברה, קניות, טיפוח עצמי, אוכל בחוץ, טלפון, האזנה למוסיקה
3. **פעילות עצמית בעלת תוכן ספציפי** – תחביבים, פעילות אומנותית, נגינה, כתיבה, למידה, קריאה
4. **פעילות עצמית ללא תוכן ספציפי** – להיות לבד
5. **פעילויות טכנולוגיות** – משחקי מחשב, טלוויזיה, סרטים, אינטרנט
6. **פעילויות מחוץ לבית בעלות תוכן ספציפי** – ספורט קבוצתי או אישי, פעילות כושר, פעילות בתנועת נוער או במועדון נוער, לימוד תורה, התנדבות או פעילות פוליטית
7. **עבודה בתשלום**

שכיחויות פעילויות הפנאי

פעילויות הפנאי להן בני הנוער מקדישים את הזמן הרב ביותר הן **האזנה למוסיקה**, **התכתבות בצ'ט או במסרונים**, **גלישה באינטרנט**, **טיפוח עצמי (איפור, תסרוקת וכדומה)**, **תחביב אישי**, **בילוי עם משפחה**, **בילוי עם חברים**, **שיחות בטלפון**, **פעילות כושר ולמידה**. **הזמן המועט ביותר מוקדש להשתתפות בתנועות נוער**, **לעבודה בתשלום**, **לקריאה**, **לכתיבה**, **להתנדבות ולנגינה**.

- רק 20% מהמשיבים היו חברים בתנועות נוער, ומתוכם מחצית - מדריכים בתנועת הנוער. יש לקחת בחשבון את הנתון הזה בקריאת התפלגויות ושכיחויות המדווחות במחקר הנוכחי. אחוזי ההשתתפות בתנועות נוער היו כדלקמן: הצופים - 31%, בני עקיבא - 20%, הנוער העובד והלומד - 11%, מד"צים - 7%, בני המושבים - 6%, עזרא - 3%. 22% נשאלים נותרים השתתפו ביתר תנועות נוער – השתתפות בשיעורים נמוכים של אחוזים.
- 37% מתלמידי בתי הספר ממלכתי-יהודי דתי חברים כחניכים או כצוות בתנועת נוער לעומת 18% מבין תלמידי הממלכתי-יהודי. עוד ניתן לראות שתנועות הנוער פעילות עוד פחות בקרב המגזרים דוברי הערבית עם 16% בבתי ספר ערבים, 11% בקרב הבדואים ו-17% מבין התלמידים הדרוזים.

השוני והדמיון בדפוסי הפנאי על פי מדדים שונים

- נמצא דמיון רב בין המגזרים השונים בדפוסי פעילות הפנאי, הן באלה שבני הנוער מקדישים להן זמן רב והן אלה שלהן מוקדש הזמן המועט ביותר. השונות בחלוקת הזמן בין הפעילויות השונות לפי המגזרים אינה גדולה מאד – ממצא משמעותי לכשעצמו.
- עם זאת, נמצאו כמה הבדלים בין המגזרים במספר פעילויות:
- בילוי זמן רב עם בני משפחה במגזר הערבי (37%) הרבה יותר שכיח מאשר במגזרים האחרים (18% בממלכתי-יהודי ו-17% בממלכתי-יהודי דתי). כך גם בילוי זמן רב לבד: 15% מבני הנוער במגזר הערבי מדווחים שהם מבליים זמן רב לבד לעומת 11% בממלכתי-יהודי ו-8% בלבד בממלכתי-יהודי דתי. הבדלים נוספים נמצאו בתחומים הבאים: השימוש בטכנולוגיות תקשורת, האזנה למוסיקה, פעילויות הספורט, קריאה, השתתפות בתנועות נוער ועזרה בבית.

הבדלים בדפוסי הפנאי על פי הגיל

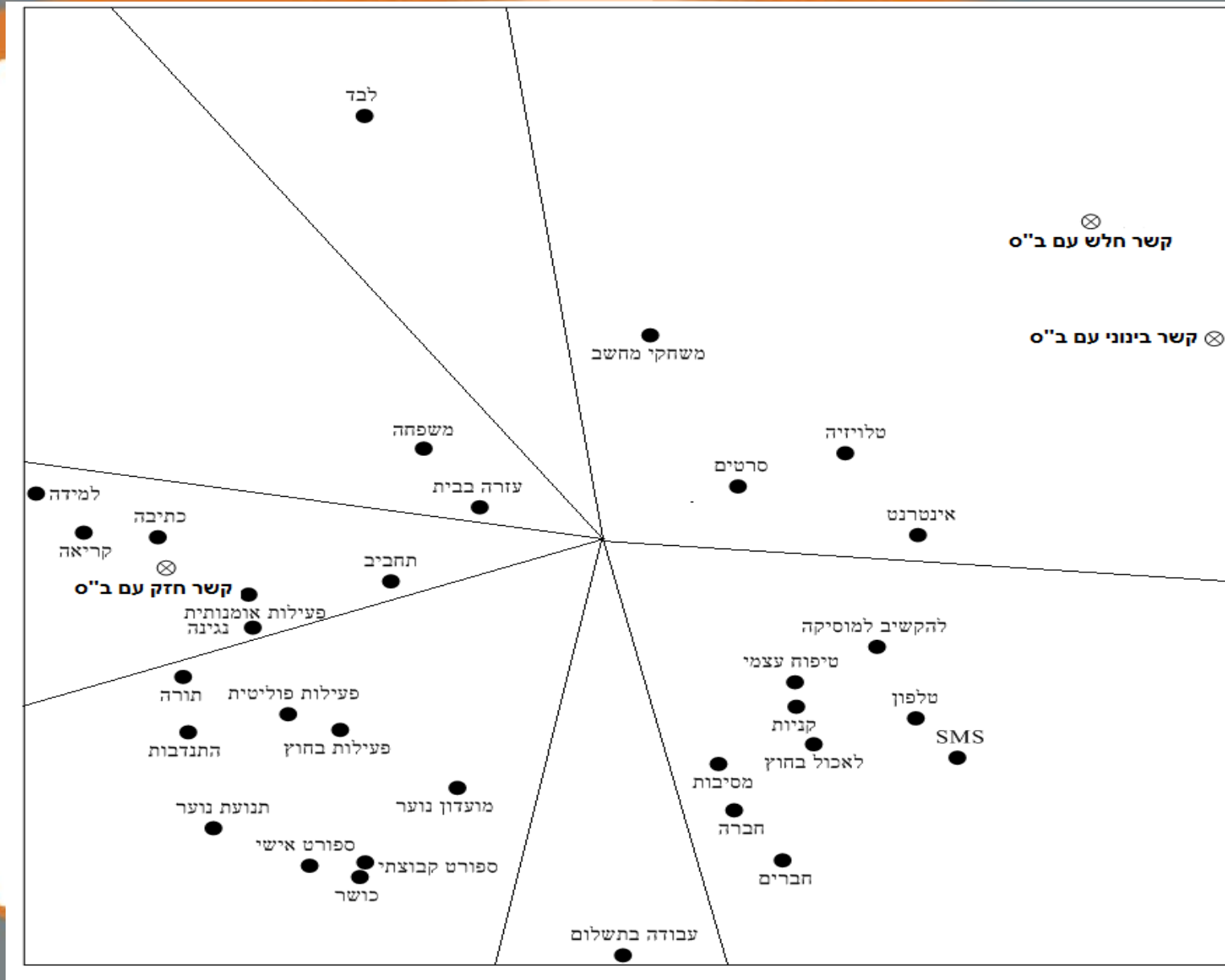
- בני הנוער בשכבה הצעירה, הקרובים יותר לגיל הילדות, מבליים זמן רב בבית – אם לבד ואם בחברת בני המשפחה, ועושים שימוש רב בטכנולוגיות. כמו כן, השכבה הצעירה עוסקת הרבה בפעילויות משחקיות וכאלה ובתחביבים כגון נגינה ועוד.
- שכבת הביניים נמצאים בעיצומו של גיל ההתבגרות וכך הם קרובים במידה שווה לכל הפעילויות וממוקמים במרכז המפה, היא עוסקת הרבה בתקשורת ובמוסיקה, הגדולים לעומת זאת כבר אינם מקדישים זמן רב לפעילות פנאי אלא בעניינים אחרים. עם זאת יש להם נטייה רבה יותר מעמיתיהם לפעילויות צרכנית (כמו קניות, אוכל בחוץ) וחברתיות.
- השכבה הבוגרת כבר עוזבת את גיל ההתבגרות, מתרחקת הן מהבית והן מהטכנולוגיות ובמקומם היא מתעניינת בפעילויות של מבוגרים כגון עבודה בתשלום ועסוקה פחות בכל פעילויות הפנאי.

הבדלים בדפוס הפנאי לפי מגדר

- נמצאו הבדלים בדפוס הפנאי לפי מגדר. באופן כללי **הבנות פעילות יותר** בתחומים רבים, במיוחד בתחומי תקשורת טכנולוגית (התכתבות בצ'ט או במסרונים, שיחות טלפון), הצריכה (טיפוח עצמי, קניות) והפעילויות הקשורות בבית (בילוי עם משפחה ועזרה בבית) וללימודים (כתיבה).
- הפעילויות שבהן **הבנים מבליים** זמן רב יותר מהבנות הן פעילויות הספורט.

נשירה ואקלים בית ספרי

- על מנת לבחון את הקשר בין פעילויות הפנאי ובין הקשר לבית הספר הוספנו למפה הקודמת (איור 1) שלושה משתנים חיצוניים. ייחודם של משתנים אלה הוא שהם אינם משנים את הסדר המקורי של המפה אלא מתווספים אליה (איור 2).
- המשתנים החיצוניים שהוספנו הם **קשר חזק** עם בית הספר, **קשר בינוני** עם בית הספר ו**קשר חלש** עם בית הספר. כפי שניתן לראות בבירור קשר חלש עם בית הספר וקשר בינוני על בית הספר נמצאים בפאתי האזור של הטכנולוגיה, רחוק מאד מכל שאר הפעילויות ואילו קשר חזק עם בית הספר ממוקם בלב האזור של הפעילויות האישיות בעלות תוכן ספציפי.

הסבר לאיור 2 : מפת הניתוח המבני של פעילויות פנאי עם קשרים לבית הספר כמשתנים חיצוניים

- בעוד שנראה שמיקום המשתנה "קשר חזק עם בית הספר" תואם את הפעילויות הנמצאות באזור בו הוא ממוקם, פעילויות הקרובות לנדרש כדי להצליח בבית הספר, הרי שמיקום התלמידים שקשורים בקשר בינוני או חלש לבית הספר **מפתיע מעט יותר**. נראה שתלמידים אלה רחוקים לא רק מאזור הפעילויות האישיות בעלות התוכן, אלא גם מהפעילויות החברתיות בעלות תוכן ספציפי כגון ספורט והן מהמשפחה, מבילוי לבד ומעבודה בתשלום. בהתאם למגמות שמצאנו במפה, תלמידים בעלי קשר חלש עם בית הספר קשורים יותר לפעילויות שאותם עושים לבד (החלק העליון של המפה), ולפעילויות דיפוזיות חסרות תוכן ספציפי (החלק הימני של המפה).

קשר חזק, בינוני או חלש לבית הספר

- ממצאים דומים עלו גם מניתוחי מפות SSA. נמצא כי קשר חלש או בינוני לבית ספר נמצא בפאתי אזור הפעילויות הטכנולוגיות (משחקי מחשב, טלוויזיה, אינטרנט וצפייה בסרטים), רחוק מכל שאר הפעילויות. לעומת זאת, הקשר החזק לבית ספר ממוקם בלב האזור של הפעילויות העצמיות בעלות התוכן הספציפי (תחביבים, למידה, כתיבה, קריאה, פעילויות אומנותיות, נגינה).
- זאת ועוד, התלמידים שקשורים בקשר בינוני או חלש לבית הספר רחוקים לא רק מאזור הפעילויות העצמיות בעלות התוכן, אלא גם מהפעילויות החברתיות בעלות התוכן הספציפי, (ספורט, תנועות נוער או התנדבות) ומהמשפחה, מבילוי לבד ומעבודה בתשלום.

קשר בין אלימות לבין קשר לבית ספר

- נבדקו קשרים בין הסוגים השונים של אלימות לבין מידת הקשר שחשים התלמידים לבית הספר על פי שלושת הקבוצות. בכל הקבוצות נמצא קשר בין רמות אלימות גבוהות וקשר חלש לבית הספר; קשר חזק לבית הספר היה קשור אל רמות נמוכות ונמוכות מאוד של האלימות בבית הספר.

אופק הדמיון

- את אופק הדמיון של בני הנוער (או בלשונו של הפילוסוף הצרפתי מוריס מרלו-פונטי, אופק ההוויה) מעצב מכלול האפשרויות והמגבלות העומדים בפניהם, ואת הצירופים הרבים של אפשרויות ומגבלות אלה.
- אופק הדמיון הוא כל אותם מאווים והמוטיבציות שדוחפים את בני הנוער לפעולה, דברים שאותם בני הנוער יכולים לדמיין כמושא לשאיפותיהם, ויתר על כן, לתכנן דרך מעשית להשיג את אותם דברים.
- בולטים ההבדלים בין קבוצות הנוער השונות -- לפי המגזר (ממלכתי-יהודי, ממלכתי-יהודי דתי וערבי), לפי רמה חברתית-כלכלית והחיים בפריפריה לעומת מרכז הארץ, המתבטאת במדד הטיפוח של בית הספר, לפי גיל, לפי מין, וכן הבדלים אישיים שבהם בני נוער יוצאי דופן מארגנים את זמנם ומתכוננים לקראת עתידם למרות המכשלות העומדות בפניהם. כל אלה מכתיבים את אופק הדמיון, את האפשרות להתוות דרך להשיג את מה שהלב שואף אליו, ולהגיע למטרה

רב משימתיים

- את קבוצת התלמידים שמקדישים את הזמן הרב ביותר לכמות פעילויות רבה ביותר כינינו קבוצת "רב משימתיים". תלמידים אלה, שיש להם עיסוקי פנאי רבים, גם קשורים יותר לבית הספר, נמצאים ביחסים טובים יותר עם הוריהם, מקובלים יותר בחברה ויש להם חיי חברה עשירים יותר מאשר לתלמידים האחרים. ואולם, למרות המגמה השיטתית והבולטת הזאת, ההבדלים בכל התחומים אינם אחידים בינם לבין עמיתיהם ה"משימתיים" – שמבילים זמן במספר קטן יותר של הפעילויות, ואלה שמקדישים זמן למספר קטן של פעילויות – "דלי משימות".

הערכת הנחיצות של פעילויות פנאי בעזרתך, היינו רוצים לנסות ולמצוא דרכים לשיפור פעילויות הפנאי באזור שלך. לפי דעתך, באזור שלך צריך. נא לסמן ב-X בכל טור המתאים לדעתך. ניתן כמובן לסמן יותר מפעילות אחת. כמו כן, ניתן לסמן יותר ממסגרת אחת

לא נחוץ כלל	מחוץ לבית הספר	במסגרת בית הספר	
31	37	38	יותר מסגרות לתרומה לקהילה
47	35	21	יותר מעורבות של תנועות נוער
34	44	27	יותר פעילות כגון חוגים
20	54	39	יותר מתקני ספורט
15	68	25	יותר מקומות בילוי לנוער
22	64	19	יותר הזדמנויות לעבודה
26	35	46	יותר מהשבים
16	35	63	יותר טיולים
28	43	38	יותר מפגשים עם בני נוער ממקומות אחרים
25	55	27	יותר תחבורה ציבורית
25	48	41	יותר ביטחון אישי
12	46	56	יותר חופש
22	45	49	יותר תמיכה כספית בפעילויות

סוגיות לבירור

(עמ' 141)

- המניעים המקדמים והמעכבים בתחום הפנאי.
- הצרכים של בני נוער בתחום הפנאי.
- בחינת הפנאי כגורם חוסן וכגורם סיכון
- החברות בתנועת נוער

המלצות לקובעי מדיניות

- המחקר נערך על מדגם תלמידים בלבד, כלומר, במסגרת מחקר זה בחנו מה בני הנוער עצמם עושים ולמה הם שואפים. לקובעי המדיניות נקודת מבט משלהם על מה רצוי שבני הנוער יעשו וכיצד לעודד אותם לכיוונים אלה. **על כן, לצורך קבלת החלטות יישומיות יש לקחת בחשבון גם גורמים נוספים.**
- לדעת עורכי המחקר, יצירת ידע יישומי ברמה שתאפשר ייעוץ ארגוני והמלצות נחרצות לגבי קביעת מדיניות, מחייבת איסוף נתונים מקיף יותר מאשר רק דיווח התלמידים בשטח.

-2-

- נתונים אלה יכללו את עמדותיהם של אנשי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, הורים ומעורבים נוספים בתהליך וכן נתונים נוספים כמו תקציב וחלוקתו, מידע מרשויות מקומיות, מידע מאגודות ספורט ובילוי לנוער. עם זאת, ההתבוננות באופן שבו בני הנוער מבינים את בילוי הפנאי מאפשרת להתקרב לעולמם ולחפש דרכים חדשות ויעילות למיצוי המיטבי של ההשפעה החיובית של פנאי.

יישומי

• ניתן לבחור נושאים שקרובים ללבם של בני הנוער ולפתח תכניות לימודים מעשירות ואינפורמטיביות שמראות את המורכבות והרב תחומיות של נושאים, ודוגמה לכך היא כתיבת **תכנית ללימודי קניון**. בני הנוער רואים בקניון עולם זוהר שבו ניתן לרכוש מוצרים שישפרו את המראה החיצוני והיכולת החברתית שלהם, שבו ניתן לבלות בצורות שונות ובמיוחד להוציא כסף אבל כיצד בנוי המערך המסחרי הזה כדי למשוך את תשומת הלב שלהם? כדי לגרום להם לחשוב שהוצאת כסף משפרת את מצבם? בתכנית מסוג זה ניתן לשלב נושאים כלכליים, פסיכולוגיים, לימודי גלובליזציה ועיצוב.

• **אוריינות בתחום הפנאי** מצריכה חשיפה לגיוון ועושר פעילויות הפנאי הקיימות במקום מגורים של בני הנוער. דוגמה יישומית לפעילות מקדמת אוריינות בתחום הפנאי – הפעלת ירידים מטעם הרשות המקומית לצורך חשיפת ילדים, בני הנוער והוריהם להזדמנויות ואפשרויות הנגישות להם במקום מגוריהם. הדבר יתרום גם להרחבת אופק הדמיון – מה שחשוב במיוחד בפריפריה. ניתן להשלים את הירידים בסדנאות מעשיות בתחום הפנאי - לימוד מעשי של "איך לעשות" בהקשרי הפנאי השונים, כדי להקנות להם כישורים שיחזקו את הביטחון ביכולת שלהם להשיג דברים בעולם באופן ריאלי.